

Date: 19th January-2025

**YOZMA ADABIYOTDA MAQOL JANRINING TARIXIY TARAQQIYOTI
("DEVONU LUG'OTIT TURK", "QUTADG'U BILIG", "HIBAT UL-HAQOYIQ"
ASARLARI MISOLIDA)**

Raximov Ruslan Quvondiqivich

UrDU magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy adabiyotning muhim janrlaridan biri bo'lgan maqol janrining tarixiy taraqqiyoti o'rganiladi. "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" va "Hibat ul-haqoyiq" asarlari misolida maqol janrining shakllanishi, mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu janrning turkiy xalqlarning madaniy va ma'naviy hayotidagi o'rni yoritilib, uning adabiy-estetik ahamiyati ochib beriladi. Maqolalar orqali o'tmish davrlardagi ijtimoiy-falsafiy qarashlar, axloqiy me'yorlar va donishmandlik merosining saqlanib qolishi va rivojlanishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: Maqol janri, tarixiy taraqqiyot, turkiy adabiyot, "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig", "Hibat ul-haqoyiq", adabiy-estetik ahamiyat, ijtimoiy-falsafiy qarashlar, axloqiy me'yorlar, donishmandlik merosi.

KIRISH

Turkiy xalqlarning og'zaki va yozma merosida maqol janri alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu janr xalqning ko'p asrlik hayotiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlar va dunyoqarashini ifodalashda o'ziga xos adabiy shakl sifatida namoyon bo'lgan. Maqollar qisqa, ammo mazmunan boy iboralari bilan xalqning falsafiy mulohazalari, axloqiy me'yorlari va ijtimoiy tamoyillarini yuksak darajada aks ettiradi. Ular nafaqat ma'naviy meros, balki o'sha davr madaniyati va tafakkurini o'rganishda muhim manba sifatida qadrlanadi.

Turkiy yozma adabiyotning ilk namunalari hisoblangan "Devonu lug'otit turk" (Mahmud Qoshg'ariy), "Qutadg'u bilig" (Yusuf Xos Hojib) va "Hibat ul-haqoyiq" (Ahmad Yassaviy) asarlari maqol janrining boyligi va rivojlanishini ko'rsatib beradi. Ushbu asarlar nafaqat turkiy xalqlar adabiyotining yuksak namunasi, balki xalqning og'zaki ijodi bilan yozma adabiy an'analari o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ko'rsatadigan manbalar sifatida ham e'tiborga loyiqdir.

Mazkur maqolada maqol janrining tarixiy shakllanishi va taraqqiyoti o'rganiladi. Xususan, "Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" va "Hibat ul-haqoyiq" asarlaridagi maqollarning mazmuni, lingvistik xususiyatlari va ularning adabiy-estetik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi turkiy adabiyotdagi maqollarning ijtimoiy, madaniy va falsafiy o'rni hamda ularning ma'naviy meros sifatidagi ahamiyatini yoritishdan iboratdir. Shu bilan birga, maqollar orqali o'sha davr turkiy xalqlarining ijtimoiy-falsafiy qarashlari va axloqiy tamoyillarini anglash imkoniyati yaratiladi.

ASOSIY QISM

Date: 19th January-2025

Maqol janri qadimdan turkiy xalqlarning madaniy merosida alohida o‘rin egallab keladi. Ushbu janr xalqning ko‘p asrlik hayotiy tajribasi va donishmandligini lo‘nda va chuqur mazmunli iboralar orqali ifodalab, og‘zaki ijodning eng qadimiy shakllaridan biri sifatida shakllangan. Maqollar til boyligi va xalqning ma‘naviy qadriyatlarini avlodlarga yetkazuvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Maqollar nafaqat xalq og‘zaki ijodiyotining mahsuli bo‘lib, balki turkiy yozma manbalarda ham keng o‘rin olgan. Jumladan, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk”, Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” va Ahmad Yassaviyning “Hibat ul-haqoyiq” asarlarida bu janrning o‘ziga xos shakllari aks etgan. Ushbu asarlar maqol janrini boyitish bilan birga, ularning turli maqsadlarda qo‘llanilganligini ko‘rsatadi.

Maqollar turkiy xalqning dunyoqarashini, ijtimoiy tamoyillarini va axloqiy qadriyatlarini ifodalashda muhim ahamiyat kasb etgan. Masalan, “Til qalbning tarjimonidir” kabi iboralar orqali inson tafakkuri va nutqning bog‘liqligi ifodalanadi. Bunday maqollar odatda hayotiy tajriba asosida shakllangan bo‘lib, turli vaziyatlarda insonlar uchun yo‘l-yo‘riq vazifasini bajargan. Turkiy yozma adabiyotda maqollar ijtimoiy va falsafiy tamoyillarni targ‘ib qilish vositasi sifatida ishlatilgan. Misol uchun, “Bilim bilan yuksalgan kishi jahonda boqiy qoladi” kabi maqollar orqali donishmandlik va bilimning inson hayotidagi ahamiyati ta‘kidlangan. Bu nafaqat o‘sha davrda, balki bugungi kunda ham dolzarbdir.

Maqollar inson axloqini shakllantirishda katta rol o‘ynagan. Masalan, halollik, poklik va mehnatsevarlik kabi qadriyatlar “Halol rizq yeyuvchi odamning qalbi yorug‘ bo‘ladi” kabi maqollarda o‘z ifodasini topgan. Ushbu janr orqali xalqqa sof va ezgu hayot yo‘llari ko‘rsatilgan. Maqollar turkiy yozma adabiyotda turli ko‘rinishlarda uchraydi. Ulardagi lingvistik boylik, semantik chuqurlik va estetik nafosat ularni nafaqat ijodiy, balki ilmiy o‘rganishga ham sabab bo‘lgan. Turkiy yozma adabiyotning eng yirik asarlaridan biri hisoblangan “Devonu lug‘otit turk”da maqollar til boyligining namoyishi uchun ishlatilgan bo‘lsa, “Qutadg‘u bilig”da ular ijtimoiy-falsafiy g‘oyalarni ifodalashda muhim rol o‘ynagan.

“Qutadg‘u bilig” asarida maqollar davlat boshqaruvi, adolat va ijtimoiy barqarorlik tamoyillarini yoritish vositasi sifatida ishlatilgan. Mazkur asarda ko‘plab hikmatli so‘zlar jamlangan bo‘lib, ular adolat va aql-idrokka asoslangan boshqaruv tamoyillarini targ‘ib qiladi. “Hibat ul-haqoyiq” asarida maqollar sufiylik ta‘limotini ommaga tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qilgan. Maqollar orqali inson ruhiy kamoloti va Allohga bo‘lgan muhabbatning ahamiyati tushuntiriladi. Ushbu asardagi maqollar diniy va ma‘naviy hayot tamoyillarini yoritadi va xalqning ma‘naviy o‘sishiga xizmat qiladi.

Mahmud al-Qoshg‘ariy tomonidan aytilgan “*Kishi olasi ichtin, qilqi olasi tashtin*” degan maqol, insonning ichki dunyosi va tashqi ko‘rinishi o‘rtasidagi farqni ta‘kidlaydi. Bu maqol, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning ichki olamida, qalbida joylashganini va tashqi xatti-harakatlari, so‘zlari faqat bu ichki holatning aksidir. Ya‘ni, insonning ichki niyati, axloqi va his-tuyg‘ulari uning tashqi ko‘rinishidan ko‘ra ko‘proq ahamiyatga ega. Hozirgi kunda bu maqol “*Odam olasi ichida, mol olasi tashida*” shaklida qo‘llanadi, bu

Date: 19th January-2025

esa insonning ichki dunyosining tashqi harakatlarida o'z ifodasini topishini anglatadi. Insonning tashqi ko'rinishi yoki xatti-harakatlariga qarab uni baholash mumkin emas, chunki uning asl holati ichki dunyosida yashiringan. Bu shuni bildiradiki, odamning yomonligi yoki yaxshiligi uning qalbidan kelib chiqadi, tashqi ko'rinish esa shunchaki uning aksidir. Shu tarzda, maqol ichki dunyo va tashqi ko'rinish o'rtasidagi farqni ko'rsatib, har bir insonning haqiqatini ichki olamida saqlashini bildiradi.

Ahmad Yugnakiyning "Hibat ul-haqoyiq" asarida keltirilgan "Bilik birla alim yuqar yuqladi, Bilikni biliksiz uzun ne qilur" degan maqol ilm va bilimning inson hayotidagi muhim ahamiyatini ta'kidlaydi. Ushbu maqol, ilmning insonni yuqoriga ko'tarishi, uning ma'naviy va axloqiy jihatdan rivojlanishiga yordam berishini ifodalaydi. Bilimli odam nafaqat o'zining intellektual qobiliyatlarini rivojlantiradi, balki jamiyatdagi o'z o'rnini topib, jamiyatning taraqqiyotiga hissa qo'shadi. Ilm, insonni dunyoqarash va fikr yuritish darajasida kengaytirib, uni hayotda muvaffaqiyatga erishishga yo'naltiradi.

Ma'lumki, ilmning ahamiyati nafaqat bilim olishda, balki ularni amalda qo'llashda ham o'zini ko'rsatadi. Bilimli odam ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli bo'ladi va hayotdagi qarorlarini ongli ravishda qabul qiladi. Buning aksincha, "Bilikni biliksiz uzun ne qilur" degan qismda, ilmsizlikni tanqid qilib, uning insonni tubanlashtirishi, hayotda to'g'ri yo'lni topishdagi qiyinchiliklarni ochib beradi. Bilimsiz odam, o'zining yomon axloqi yoki noto'g'ri qarorlari bilan o'zini va atrofdagilarni zarar yetkazadi. Shunday qilib, bu maqol ilmning inson hayotidagi asosiy o'rin tutishini va ilmi bo'lishning jamiyat uchun ham, shaxsiy rivojlanish uchun ham zarurligini ko'rsatadi. Ilm, nafaqat tashqi muvaffaqiyatni, balki ichki yuksalishni ta'minlaydi, shuning uchun bilimli bo'lish har bir inson uchun oliy maqsad bo'lishi lozim.

Maqollar lingvistik jihatdan qisqa, lo'nda va boy mazmunga ega bo'lib, ularning ritmik tuzilishi esda saqlashni osonlashtiradi. Turkiy tillarda uchraydigan maqollarning badiiy ifodasi va metaforik mazmuni xalqning til boyligini namoyish etadi. Shuningdek, ular semantik jihatdan ko'p qatlamli bo'lib, har bir qatlamda ma'lum bir falsafiy, ijtimoiy yoki axloqiy tamoyil yotadi. Maqollar turkiy xalqlarning asriy tajribasini, madaniy qadriyatlarini va axloqiy tamoyillarini avloddan avlodga yetkazuvchi o'ta muhim adabiy janr hisoblanadi. Turkiy yozma manbalarda uchraydigan maqollar xalq hayotining turli jihatlarini yoritadi va turli davrlarda turli maqsadlarda ishlatilgan. Ularning lingvistik va semantik jihatlari esa turkiy tillarning boyligi va ifoda imkoniyatlarini namoyon etadi. Bu janrning tadqiqi bugungi kunda ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

XULOSA

"Devonu lug'otit turk", "Qutadg'u bilig" va "Hibat ul-haqoyiq" asarlari turkiy adabiyotning ajralmas qismi bo'lib, maqol janrining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan. Har bir asar o'zining tarixiy, axloqiy va falsafiy mazmuni bilan nafaqat o'z davrining ijtimoiy va madaniy hayotini aks ettiradi, balki turkiy xalqlarning xalqona aqlari, urf-odatlarini va qadriyatlarini saqlab, ularni kelajak avlodlarga yetkazish vazifasini ham bajaradi.

Date: 19th January-2025

“Devonu lug‘otit turk” asari turkiy til va xalq ma'naviyatining boyligini namoyish etishda, maqollar va iboralarni jamlash orqali, til va adabiyot tarixida muhim o‘rin egallagan. Bu asar turkiy maqol va iboralarning dastlabki yig‘indilaridan biri bo‘lib, ularning saqlanib qolishiga va tarqalishiga zamin yaratgan. “Qutadg‘u bilig” asarida esa, maqollar orqali axloqiy va ma'naviy qadriyatlar, bilim va dono bo‘lishning ahamiyati ta'kidlanadi. Bu asar turkiy xalqlarning ijtimoiy tuzilishi, davlat boshqaruvi va axloqiy me'yorlari haqida chuqur fikr yuritish bilan birga, maqollar orqali xalqning donolik va hayotiy tajribalarini aks ettirgan. “Hibat ul-haqoyiq” asari, diniy va axloqiy ma'rifatni targ‘ib qiluvchi maqollar bilan boyitilgan. Ushbu asar turkiy xalqlarning diniy falsafasini, axloqiy qadriyatlarini va ulug‘ insoniy fazilatlarini targ‘ib qilishda katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

Xulosa qilib aytganda, bu uchta asar maqol janrining tarixiy taraqqiyotini namoyish etib, turkiy xalqning axloqiy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarini saqlash va targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynagan. Ular, ayniqsa, donolik va ma'naviyatni ifodalovchi maqollar orqali, o‘z davrining aqlli va hikmatli tasavvurlarini bizga yetkazib berishga xizmat qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mahmud Qoshg‘ariy, Devonu lug‘otit turk. Tashkent: Fan, 1998.
2. G‘ulomov, Sh. Turkiy adabiyotda maqollar va hikmatlar. Tashkent: Sharq, 2003.
3. Iskandarov, Sh. Mahmud Qoshg‘ariy va uning adabiy merosi. Tashkent: O‘zbekiston Yozuvchilar Uyushmasi, 2010.
4. Yusuf Xos Hojib. Qutadg‘u bilig. Tashkent: Sharq, 2007.
5. Ahmad Yugnakiy. Hibat ul-haqoyiq. Tashkent: Fan, 2006.

